

УДК 346.244

В. В. Титарчук
перший заступник начальника
ГУ ДФС у Київській області

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Економічний базис законодавчо позиціонується основною функціонування держави та є домінуючою надбудовою над суспільними відносинами. Без належної оптимізації перерозподілу національних багатств неможливе існування всіх систем держави. Окрім того, глобальний соціум, багатовекторно розвиваючись, намагається досягти певної точки соціального життя, яка має якісне позитивне і практичне значення у формі створення громадянського та інформаційного суспільства. Демократичні стандарти потребують, окрім базових, додаткових систематичних матеріальних надходжень для забезпечення гідного духовного і фізичного життя людини та громадянина.

Зазначені фактори примусово стимулюють поступальне нарощування використання економічних ресурсів та основних засобів у виробництві для досягнення підвищених економічних результатів. Тут основні засоби слід розуміти як матеріальні активи, які: а) юридична особа утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року; б) перебувають в особистій власності населення.

Нарощування виробництва в державі побудоване на використанні різних форм власності і призводить до накопичення матеріальних та фінансових засобів, які, зокрема, трансформуються у нову власність. Однак, оскільки державне підприємство в цілому ґрунтується на державній формі власності, то необхідно визначити, які матеріальні ресурси воно охоплює.

Стан наукового дослідження. Питання щодо права власності, зокрема держави, знайшли відображення у широкого кола вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких слід назвати М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, С.М. Братуся, В.П. Грибанова, О.В. Дзеру, Є.П. Ємельянова, В.П. Камишанського, Р.І. Капелюшнікова, О.О. Красавчикова, В.А. Кройтора, І.М. Кучеренка, Д.І. Мейера, В.В. Луця, О.А. Підпригороу, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, Г.Ф. Шершеневича, Р.Б. Шишку та ін.

Виклад основного матеріалу. У словниковій літературі «власність» означає майно, належне кому-небудь; належність чогось кому-, чому-не-

будь із правом розпорядження. «Власність, – зазначає Є.П. Ємельянов, – складає економічну основу життя суспільства, будучи показником його добробуту й особистого благополуччя громадян. Тому охорона відносин власності, їх чітке правове регулювання, захист прав власників від будь-якого неправомірного втручання – найважливіше завдання держави» [1, с. 1].

На сьогодні право власності розуміється як захищене, але обмежене правом і розглядається як юридичне вираження, форма закріплення економічних відносин власності. Право власності охоплює правові норми, що закріплюють, регулюють та охороняють стан належності матеріальних та інших благ конкретним особам – фізичним або юридичним. У сукупності вони складають право власності в об'єктивному сенсі як єдиний комплексний інститут права.

Міжнародною спільнотою давно визнана необхідність нормативного закріплення права власності. Наприклад, ст. 17 Загальної декларації прав людини наголошує на тому, що «кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна» [2].

Конституція України визначила, що громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватись об'єктами права державної і комунальної власності, набувати права приватної власності відповідно до закону. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки [3]. Водночас О.М. Литвиненко акцентує увагу на тому, що право державної власності не обмежується економічним та юридичним значенням, воно має багатоаспектний характер, зокрема, соціальний, політичний, психологічний аспекти. Крім того, йому притаманні особливі форми та способи здійснення, які обумовлені тим, що держава реалізує власницькі права лише через уповноважені та спеціально створені для цього органи [4, с. 78].

Таким чином, зводячи поняття «право державної власності» до легітимної можливості держави в особі органів публічної влади розпоряджатись загальнонаціональними ресурсами в інтересах суспільства, слід також встановити, що конкретно входить до складу державної власності. Так, аналізуючи положення Закону України «Про управління об'єктами державної власності», до державного майна слід віднести: майно, яке передане

казенним підприємствам в оперативне управління; майно, яке передане державним комерційним підприємствам, установам та організаціям; майно, яке передане державним господарським об'єднанням; корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій; державне майно, що забезпечує діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; державне майно, передане в оренду, лізинг, концесію; безхазяйне та конфісковане майно, що переходить у державну власність за рішенням суду, та ін. [5].

На підставі вищевикладеного можна вказати такі ознаки права державної власності: належачи народу України, регулюється та використовується органами публічної влади в інтересах усього суспільства; державне майно лише у виключних випадках передається у приватне користування; перспективи використання державної власності визначаються концептуальними нормативно-правовими актами; перебуває не лише під управлінням загальноекономічними методами, а й передбачає специфічні адміністративні методи управління; окремі галузі економіки монополізуються державою.

Надалі розглянемо сутність та ознаки державного підприємства для кращого встановлення його основоположної бази функціонування, звернувшись до чинного вітчизняного кодифікованого законодавства, де певною мірою можна виокремити загальне уявлення про категорію «підприємство». Так, згідно зі ст. 62 ГК України [6] підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

За ст. 191 ЦК України [7] підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Отже, в законодавстві України немає єдиного підходу до терміну «підприємство», оскільки воно корегується залежно від сфери застосування. Крім того, виникає складність у з'ясуванні основної функції підприємства, оскільки останнє розуміється як юридична особа, що здійснює різні види господарської діяльності, а також як майновий комплекс, на базі якого відбувається го-

сподарювання. Звичайно, має рацію, наприклад, І.А. Галіахметов, вказуючи, що у майновому обороті підприємства визнаються об'єктами за ст. 191 ЦК України, а не суб'єктами права за ст. 62 ГК України. Тобто підприємство в цілому або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів, пов'язаних із набуттям, зміною та припиненням речових прав [8, с. 7–8].

Враховуючи вищевказану проблему, необхідно звернутись до подальшого визначення сутності підприємства. Так, у найзагальнішому вигляді підприємство – це окрема виробнича установа (фабрика, підприємство тощо); самостійний господарюючий об'єкт, створений у порядку, визначеному законом; зазвичай є юридичною особою.

На переконання Г.І. Сосновської, підприємство – це організаційно відокремлена й економічно самостійна ланка виробничої сфери народного господарства, що спеціалізується на виготовленні продукції, виконанні робіт і наданні послуг [9, с. 199]. Таку ж думку поділяє М.Г. Шульга, котра зазначає, що підприємство виступає у ролі самостійного господарюючого статутного суб'єкта, який має права юридичної особи, здійснює виробничу, науково-дослідницьку та комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу) [10, с. 112].

Інші проаналізовані нами джерела також вказують на те, що підприємство слід сприймати як юридичну особу, що здійснює різні види господарської діяльності з метою отримання прибутку. Отож, підприємство в переважній більшості випадків має статус юридичної особи, тобто організації, створеної і зареєстрованої у встановленому законом порядку, що наділяється цивільною правосудатністю і дієздатністю та може бути позивачем і відповідачем у суді.

Наголошуємо, що законодавець не пояснює суть терміну «державне підприємство», але насамперед ідеться про юридичну особу, що господарює і заснована на державній формі власності. Водночас в офіційних джерелах, наприклад, у листі Міністерства юстиції України «Роз'яснення порядку реєстрації прав власності на об'єкти нерухомого майна залежно від форм власності» №19-32/2 від 11.01.2007 р. суб'єкти господарювання, що належать до державного сектору економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління, іменуються як «державні юридичні особи» [11].

Низка вітчизняних і зарубіжних науковців також не мають щодо піднятого нами питання єдиного погодженого розуміння, серед них Г.Я. Аніловська, Р. Барр, О.В. Дейнека, Ю.М. Дзера, С.М. Лапіна, Н.Д. Лелюхіна, І.М. Любімов, В.Є. Савченко, С. Уєрра, А.А. Шулулус та ін. Окрім

того, виникають постійні дискусії щодо мети створення та окремих аспектів функціонування державних підприємств.

Наприклад, Ю.М. Дзера стверджує: «держава, для досягнення завдань ... які стоять перед нею, потребує визнання можливості брати участь у майнових правовідносинах. Однак, попри це, така участь держави є ... вимушеною необхідністю ... реалізації публічного інтересу» [12, с. 10–11]. Справді, не заперечуючи першочергову публічну складову втручання держави в національну економіку, слід зауважити, що вказаний автор не врахував інших моментів. Так, держава має не тільки забезпечувати інтереси суспільства, а й життєво важливим є постачання суб'єктів владних повноважень необхідною продукцією для свого сталого функціонування. Крім того, участь держави в цивільних правовідносинах не є вимушеною, оскільки вже на семантичному рівні та за своєю природою вона виконує відповідні функції у суспільстві.

Ці висновки дали підстави вважати, що державне підприємство – це утворена на державній формі власності юридична особа, самостійний господарюючий суб'єкт, який вступає в економічні відносини на загальних цивільно-правових чи виключних умовах з метою отримання прибутку, а також забезпечення суспільних інтересів і специфічних інтересів держави.

До головних ознак державного підприємства слід віднести такі: заснування та функціонування цілком чи більшою мірою на основі державної власності, забезпечення суспільних інтересів і окремих потреб державного апарату.

Сьогодні в Україні, не зважаючи на масову приватизацію державного сектору та подальший розвиток ринкової економіки, державні підприємства є вагомими учасниками економічних правовідносин. Так, за даними «Статистичного щорічника України», який формується Державною службою статистики України, в 2013 р. нараховувалось 6 661 державне підприємство, з яких 41 – казенні.

У ст.ст. 73–77 ГК України розкриваються загальні положення щодо державних унітарних підприємств в Україні та їх види залежно від призначення діяльності. Саме термінологічне доповнення «унітарне» пояснюється тим, що залежно від способу створення (підстав) і формування статутного фонду в Україні діють:

1) унітарні підприємства – створюються одним засновником, який виокремлює необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства;

2) корпоративні підприємства – створюються, як правило, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їхнього спільного управління справами, на основі корпоративних прав, зокрема через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Питанню правового статусу державного комерційного підприємства присвячено ст. 74 ГК України. Так, останнє є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності всім належним йому на праві господарського відання майном. Слід звернути увагу на те, що воно може бути перетворене у державне акціонерне товариство, 100% акцій якого належать державі, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Таким чином, вважаємо, що державне комерційне підприємство виконує дві основні функції в економічному секторі держави: 1) наповнення дохідної частини Державного бюджету України; 2) виступаючи економічним агентом держави, організовує та стимулює виробничі та інші суспільні відносини.

Казенні підприємства створюються у формі юридичної особи за рішенням Кабінету Міністрів України. У рішенні про його створення визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить підприємство, що створюється. Це засвідчує, що казенні підприємства виконують такі функції у суспільстві:

– виступають виробничою базою забезпечення національної безпеки та громадського порядку в Україні;

– забезпечують соціальність економіки в частині вироблення продукції, яка обмежено випускається приватними підприємствами, але має важливе соціальне значення, наприклад, протези, інвалідні крісла, певні види промислових і сільськогосподарських товарів тощо;

– забезпечують державні потреби у певній специфічній сировині для економічних та інших цілей;

– створюють безпечні та належні умови життєзабезпечення суспільства і національного виробництва за рахунок створення природних монополій.

Підсумовуючи проведені дослідження, слід відзначити, що державні унітарні підприємства є важливими економічними агентами в економіці України. Не зважаючи на це, у правовому вітчизняному полі щодо врегулювання їх статусу склався певний вакуум, оскільки ці питання забезпечуються лише загальним господарським і цивільним законодавством, а також деякими постановами Кабінету Міністрів України.

Висновки. На нашу думку, першочерговою задачею законодавця є втілення у життя Законів України «Про казенні підприємства в Україні» та «Про державні комерційні підприємства в Україні», де має бути закріплений порядок створення, ліквідації та реорганізації державних унітарних підприємств. Крім того, є недоречним прийняття одного нормативно-правового акту щодо діяльності цих підприємств, оскільки вони мають різну мету створення та відмінні особливості адміністративно-правового регулювання.

Література

1. Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством / В.П. Емельянов. – Харьков : Рубикон, 1996. – 88 с.
2. Всеобщая декларация прав человека (принята резолюцией 217А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10.12.1948 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Литвиненко О.М. Правові проблеми встановлення поняття «право державної власності» / О.М. Литвиненко // Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання. – 2011. – № 10. – С. 75–78.
5. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V від 21.09.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
8. Галіахметов І.А. Підприємство як об'єкт цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І.А. Галіахметов. – Одеса, 2005. – 20 с.
9. Сосновська Г.І. Види та організаційна (організаційно-правова) форма підприємств / Г.І. Сосновська // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 3(26). – С. 196–200.
10. Адміністративне право України : [підруч.] / за заг. ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
11. Роз'яснення порядку реєстрації прав власності на об'єкти нерухомого майна залежно від форм власності :

ліст Міністерства юстиції України № 19-32/2 від 11.01.2007 р.

12. Дзера Ю.М. Держава як учасник цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ю.М. Дзера. – К., 2011. – 22 с.

Анотація

Титарчук В. В. Правовий статус державних підприємств в Україні. – Стаття.

У статті проаналізовано питання реалізації державою своїх адміністративно-регулятивних та економічних напрямків політики через суб'єктів господарювання з особливим правовим статусом. Акцентовано увагу на першочерговій задачі вітчизняного законодавця щодо втілення в життя Законів України «Про казенні підприємства в Україні» та «Про державні комерційні підприємства в Україні».

Ключові слова: державні підприємства, правовий статус державних суб'єктів господарювання, унітарні підприємства, казенні підприємства.

Аннотация

Титарчук В. В. Правовой статус государственных предприятий в Украине. – Статья.

В статье проанализирован вопрос реализации государством своих административно-регулятивных и экономических направлений политики с помощью субъектов ведения хозяйства с особым правовым статусом. Внимание акцентировано на первоочередной задаче отечественного законодателя относительно воплощения в жизнь Закона Украины «О казенных предприятиях в Украине» и «О государственных коммерческих предприятиях в Украине».

Ключевые слова: государственные предприятия, правовой статус государственных субъектов ведения хозяйства, унитарные предприятия, казенные предприятия.

Summary

Tytarchuk V. V. The legal status of state enterprises in Ukraine. – Article.

In the article the question of realization of the economic directions of state politics is analyzed through the subjects of menage with the special legal status (state enterprises). Attention is accented on the primary concern of home legislator in relation to embodiment in life of Laws of Ukraine «About public enterprises in Ukraine» and «About state business enterprises in Ukraine».

Key words: state enterprises, legal status of state subjects of menage, unitary enterprises, public enterprises.